

2021, 8(1): 188-204

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2021.1.188204>

Makaleler (Tema > Popüler Kültür ve Erkeklikler)

HEGEMONİK ERKEKLİK İKTİDARININ HER YERDELİĞİ: KELEBEKLER VE BİZİ HATIRLA

Oktay Kara¹

Öz

Toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki bütün ilişkiler, bir iktidar mücadelesi alanına gönderme yapar. Bu iktidar alanı, Foucault'nun da üzerinde durduğu gibi bünyesinde "her yerdelik" özeliği barındırır. Bu bağlamda ataerkil toplumsal yapının erkekliğe verdiği ayrıcalıklar, böyle bir iktidar hegemonyasını erkeklik biçimlerinde toplayarak var eder. Erkeklik biçimlerine karşı mücadele eden bütün toplumsal cinsiyet biçimleri de aslında böyle bir iktidara karşı direnci temsil ederler. Bu çalışmada, çağdaş Fransız felsefesinin en önemli düşünürlerinden biri olarak anılan Michel Foucault'nun iktidar anlayışı çerçevesinde hegemonik erkeklik iktidarının her yerdeliği, Kelebekler (Tolga Karaçelik, 2018) ve Bizi Hatırla (Çağan Irmak, 2018) filmleri üzerinden tartışılmıştır. Çalışmada özellikle toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl oluşturulduğu, yeniden üretiminin neye bağlı olduğu ve erkeklik iktidarının nasıl bir yapıya sahip olduğu sorularına, Foucault'nun iktidar anlayışı, Connell ve Halberstam'la ilişkilendirilerek ve her iki filminden örnekler eleştirel söylem çözümlemesine tabi tutularak yanıt bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, erkeklik, hegemonik erkeklik, kelebekler (film), bizi hatırla (film).

¹ Oktay Kara, oktay75700@gmail.com, karao@ankara.edu.tr, Doktora Adayı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2165-325X

Makale Geliş Tarihi: 01.03.2021 | Makale Kabul Tarihi: 20.05.2021

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2021. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

UBIQUITOUS POWER OF HEGEMONIC MASCULINITY: KELEBEKLER AND *BİZİ HATIRLA*

Abstract

All relationships between gender roles are a reference to an area of power struggle. This area of power, as Foucault argues, has an "everywhere" feature within it. In this context, the privileges given to masculinity by the patriarchal social structure exist by including such hegemony of power in forms of masculinity. All forms of gender that fight against forms of masculinity in fact represent resistance to such power. In this study, the ubiquity of hegemonic masculinity's power was examined through the films *Kelebekler* (Tolga Karaçelik, 2018) and *Bizi Hatırla* (Çağan Irmak, 2018) within the framework of the conception of power of Michel Foucault, who is one of the most important thinkers of the contemporary French philosophy. The study particularly sought answers to questions about how gender roles are created, what their reproduction depends on, and what structure the power of masculinity is based on, by associating Foucault's understanding of power with Connell and Halberstam, and by analyzing both films via critical discourse analysis.

Keywords: Gender, masculinity, hegemonic masculinity, *Kelebekler* (movie), *Bizi Hatırla* (movie).

Giriş

Yarım asırdır erkeklik üzerine yapılan çalışmalar, özellikle toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle sadece kadınların değil, erkeklerin ve diğer cinsel kimliklerin de büyük bir mağduriyet yaşadığını ortaya koydu. Bu bakımdan inşa edilmiş cinsiyet rolleri tüm toplumsal cinsiyet kimlikleri üzerinden işletilmekte ve işleme sokulmaktadır. Raewyn Connell, Marcos Nascimento ile yaptığı bir söyleşide, toplumsal cinsiyet alanın tamamen güç, eşitsizlik ve şiddet içerdiği için bu alandaki bilginin örgütlenmesini anlamak için ayrıca politik etkilerle ilgilenilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (2017, s.3978). Gene Connell, *Erkeklikler* adlı eserinde erkekliklerin, şartlara ve konumlara özgü olmaları nedeniyle iktidar alanıyla doğrudan bağlantısına dikkatleri çeker (2019, s.21). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet bağlamında bir erkeklik çalışması yapıldığında, iktidar ilişkilerinin de hesaba katılması gerekir ki bu bağlamda Foucault'nun iktidar anlayışı, bünyesinde eşitsizlik barındırdığından dikkate değerdir. Foucault'ya göre, iktidardan söz edildiği zaman, insanların aklına hemen bir siyasi yapılanma, güçlü bir toplumsal sınıf veya hükümet gelir ancak iktidar ilişkileri bu kadar biricik olmamalıdır. Ona göre, iktidar ilişkileri insanlar arasındaki bütün ilişkilerde kendini gösterir, bu ister sözlü iletişim olsun veya bir aşk ilişkisi ya da kurumsal, ekonomik bir ilişki, hepsinde bir iktidar ilişkisi vardır (Foucault, 2014a, s.235). Ancak bu ilişkiler, durağan yapıda değerlendirilmemelidir aksine sürekli işleyen bir süreç içinde her zaman için tersine çevrilebilen çatışmalardır. Bu bağlamda Foucault'nun iktidarının her yerdeliğine uygun olması için gelişigüzel seçilen iki film üzerinden hegemonik erkekliğin, hem kadın hem de

erkek üzerinden işleme sokulması incelenecektir. Bunlardan ilki yönetmenliğini Tolga Karaçelik'in yaptığı *Kelebekler* (2018) filminde erkeklik ve hegemonik erkeklik söylemlerinin kadın üzerinden nasıl işleme sokulduğu, buna karşılık yönetmenliğini Çağan Irmak'ın yaptığı *Bizi Hatırla* (2018) filminde ise hegemonik erkeklik biçimlerinden mürekkep bir erkek mağduriyetinin nasıl yaratıldığı incelenmiştir.

Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik

“Cinsel eylem insanlara ne kötülük etti ki kimse utanmadan söz edemiyor ondan, ciddi ve edepli konuşmalarda yer verilmiyor ona?”
(Montaigne, 1997, s.354)

Foucault, *Cinselliğin Tarihi* başlıklı eserinin başında Viktoryen zihniyete toplumun katlandığı dönemlerde iffet düşkün, suskun ve ikiyüzlü cinselliğimize, kilit vurulduğundan bahseder (2016, s.11). Foucault, toplumsal olarak katlanma vurgusuyla başlamasına rağmen eserinin içeriğinde cinsiyet algısının öğrenilmiş hakikatler üzerinden şekillendirildiğini ve cinselliğin aslında tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak üretilip bastırılmasından ziyade söylem yoluyla sorunsallaştırdığını vurgular (Foucault, 2016, s.13-14, Canpolat, 2005, s.122; Sancar, 2013, s.177). Bir başka ifadeyle, bireyin doğumundan itibaren aksiyolojik olarak şekillenmesinde etkili olan birçok olgu vardır. Bu olgulardan en belirginini, yakın çevresinin toplumsal yapısıdır. Bu toplumsallık bireyi çepeçevre sarar ve onun toplumsal olan ile yoğrulup kimlikler oluşmasına olanak verir. O kimlikler aslında özünde bireyin değil, toplumsal olanıdır. Nedeni ise kaynağının birey olmamasıdır. Bu bağlamda “cins” bireye aittir, ancak “toplumsal cinsiyet” bireyin değil topluluğun cinsiyetidir.

Cins kavramının sadece biyolojik olana vurgu yaptığından dolayı yetersiz bulunup toplumsal cinsiyet (gender) kavramının kullanılmaya başlamasıyla, konu hakkındaki tartışmalar daha ileri boyutlara taşınmıştır (Sancar, 2013, s.177). Toplumsal cinsiyet teorileri, Connell'a (2016, s.180-181) göre, insanlar arasındaki birebir ilişkilere veya bir bütün olarak, toplumsal olana yoğunlaşır. Bu bağlamda cinsel politika pratikleri, büyük ölçüde toplum içerisinde var olan kurumlara bağlıdır, dolayısıyla toplumsal cinsiyet anlayışının oluşmasında kurumlar büyük rol oynar. Aslında “toplumsal cinsiyet” kavramı, ilk kez Ann Oakley'in 1972'deki *Sex, Gender and Society* adlı kitabında kullanılmıştır ve Oakley bu yapıtında “cinsten” farklı olarak tanımladığı “toplumsal cinsiyet” kavramını, kadın ve erkekliğin toplumsal dönüşüme açık duygu ve davranışları olduğunu belirtmiştir (Savran, 2013, s.333-334). Connell'in yaklaşımını da böyle bir varsayıma eklemelersek, aslında cinsin doğa tarafından bahsedildiğini yani biyolojik olduğunu, toplumsal cinsiyetin ise sosyal kurumların politik pratikleriyle oluştuğunu söyleyebiliriz. Örnek olarak Connell, mevcut toplumsal cinsiyet araştırmalarının büyük bölümünü; işyerleri, piyasalar ve medya gibi kurumlar üzerine yoğunlaştığını yazar.

Toplumsal cinsiyet, kültürel olarak üretilmiş ve yaşayarak öğrenilen rollerin bütünüdür. Demirel'e göre bu rollerin öğrenilmesinde, toplumun diğer bireyleri etkili olur ve bu şekilde yeni doğan bir bebeğin cinsiyetine göre değişen mavi, pembe renkte eşyalar, bunun yanında araba, silah, bebek vb. gibi oyuncak seçimleri, bu süreçte önemli bir pekiştirici rol üslenir. Bu roller, belli tarihsel süreçlere ve toplumlara göre farklılık gösterebilir (Demirel, 2016, s.216). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet düşünceleri her toplumda aynı karakterde olmayabilir. Bu bağlamda cinsellik ise Catharine McKinnon'a göre, bir eşitsizlik alanı olarak toplumsal

cinsiyetin merkezinde yer alır ve erkek ile kadın arasındaki eşitsizliğin cinsiyetlendirildiği ve perçinlendiği bir alanı oluşturur. Bu alan içerisinde, daha az güçlü kabul edilene yöneltilen saldırganlık, cinsel bir zevk olarak deneyimlenmekte ve erkeklığe ait yetki, güç kazandıran bir nitelik olarak görülmektedir. Böyle bir nitelik, cinsellik üzerinden erkeklığın yüceltildiği ve kontrolün merkezileştiği bir kimlik olarak kurgulanmasına sebep olur. Cinselliğin görece daha “güçsüz” tarafı olarak kabul edilen kadın için ise, ikincillik, ezilmek, baskılanmak cinsel zevk adı altında “cinsellik” kılıfına bürünür (McKinnon, 1989, s.127-128).

Cins, yukarıda tartışıldığı gibi ayrımının temeli kabul edilir. Cinsellik ise bu ayrımın pratik olarak üstünlük ve güç üzerinden deneyimlendiği, bir iktidar alanı oluşturmanın etkenleri olarak görülür. Böyle bir alan sadece farklı cinsler için bir iktidar mücadelesi değil, aynı zamanda cinslerin kendi aralarındaki güç mücadelelerini de ifade eder. Atabek’e göre, toplumsal olarak cinsellik üzerinden erkeğe yükleme öyle boyutlara varmıştır ki artık bütün etkinlik, değer simgesi, işe yararlılık ve hatta varlık ve yokluk sistemi, cinselliği ile bağlantılı hâle gelmiştir (2006, s.23). Bu kadar önemli öğelerin, toplumsal olarak cinsellik üzerinden bağ kurularak işler hâle gelmesi, aslında erkekler arasında da başlayan iktidar mücadelesi anlamına gelmektedir. Bu iktidar mücadelesi alanı içinde cinsellik çoğu zaman biyolojik olan cinsin üstünde tutulabilir. Örneğin; yaşadığımız toplumda erkek olmanın ilk basamağı sünnet olmaktan geçer dolayısıyla cinsellik, biyolojik olanın var olabilmesi için şart olarak koyulur.

Bu paradoks, tek cins sevgisinden ileri gelir farklılığı ve kadını dışlayarak baskı altına almaya çalışır. Böylece cinsiyet, toplumun bir kesimde (erkeklik) gurur verici öğeleri barındırırken diğer taraftan korkunun, utanmanın, güçsüzlüğün göstergesi olarak algılanır. Örneğin bekâret, toplumsal cinsiyet alanında erkeklik iktidarının yeniden üretilmesine yarayan en önemli mefhumlarda biri olarak görülür. Çünkü bu yolla kadının cinselliğini, erkeklik kıstasına göre denetime tabi tutulur. Farklı erkeklik biçimleri için ise bu alan, nefret söylemleri barındırır ve onların farklılıklarından dolayı hegemonik erkeklikten uzak tutmak adına, erkek olmadıkları iddia edilir. Dolayısıyla cinsellik, toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklik etkisi taşır ve iktidar alanını bu oluşum üzerinden tanımlanır. Farklı olan cinsellik açısından sadece dışlanmaz, aynı zamanda baskı altında tutulur ve ataerki kendisine toplumsal olarak bir iktidar alanı çizerek kendi kurumlarıyla sürekli bu alanı üretir ve yeniden üretir. Foucault da vurguladığı gibi devletin yurttaşların cinsel etkinliklerini nasıl yürüttüklerini ve hangi durumda olduklarını bilmesi yetmez yurttaşlarında her biri bu etkinliği denetlemelidir. Dolayısıyla gözetlemeler, söylemler, bilgiler, düzenlemeler ve kurumlardan oluşan koca bir yapı cinselliği kuşatmıştır (Foucault, 2016, s.27-28).

Yukardaki tartışmaya farklı boyutlardan bakan düşünürler de mevcuttur. Özellikle cins ve toplumsal cinsiyet belirlenimlerinde biyolojik ve toplumsallığın birlikte etkili oldukları savına karşı çıkıp neredeyse bütün cinsel belirleme görevini topluma veren feminist teorisyen Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* adlı eserinde, cinsiyete bile doğal bir kategori olarak bakmanın, aslında yapaylığın bir göstergesinden başka bir şey olmadığını vurgular. Ona göre, toplumsal cinsiyetin, sosyal ilişkiler, sosyalleşme, gibi etkilerle düzenlendiği bir ortamda biyolojinin de bundan nasibini almaması çok zordur. Butler’ın yaklaşımına göre, en az toplumsal cinsiyet kadar biyolojik cinsiyet de kültürel olarak inşa edilir (2019, s.43-90). Böyle bir düşünceyi genişletmek adına, özellikle Claire Ainsworth, *Sex Redefined* adlı çalışmasında, cinsiyetin sadece bir ikililiğin dışında spektrum (çeşitlilik) olarak tanımlanmasının daha doğru olacağı üzerinde durulur ve buna yönelik pek çok örnek verir. Bu örneklerden biri, yetmiş yaşında ve dört çocuk babası olan bireyin, fıtık ameliyatı sırasında cerrah tarafından rahim sahibi olduğunun keşfedilmesidir. Bunu ilk kez öğrenen birey, doğal olarak ihtiraslarının dişil yönde de olması beklenirken kültürel nedenlerden

dolayı hiçbir zaman kendini dışıl hissedemediğini belirtir (Ainsworth, 2015, s. 290, Addison ve Alexander, 2017). Dolayısıyla, toplumsal normların etkisinin, biyolojik olanı unutturma ve baskı altına alma etkisine vurgu yapılmıştır. Bu etki o kadar güçlüdür ki birey öğrenilmiş hakikatler doğrultusunda gerçek olanın varlığından bile haberdar olamayabilir.

Kültürel bağlamın etkisiyle şekillenen toplumsal cinsiyet kalıpları, Selek'e (2010, s.10) göre, değişmeyen kategoriler değildirler. Toplumsal sistemler ve oluşumlar sosyal, siyasal, politik ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun bir cinsiyet kalıbı oluştururlar ve cinsiyet farklılığına atfedilen anlamlar da özellikle bu ihtiyaçlara göre değişir. Tıpkı kadınların toplumdan topluma farklı mekanizmalarla hizaya sokulmaya çalışılması gibi erkekler de bu toplumsal anlayışta ortaya çıkan farklı özgün anlayışlarla "adam" edilir. Selek'in yaklaşımına göre aslında arkeolojik sorun, "idealleştirilmiş" düzen anlayışıdır. Bu anlayış, kadın ve erkeğin rollerini, menfaat uğruna ehlileştirmeye çalışır. Dolayısıyla düzenin değişmeye başlaması, toplumsal cinsiyet algısının da ihtiyaçlar doğrultusunda değişimine neden olacaktır.

Bastırılan Erkek, Baskılayan Hegemonik Erkeklik

Feminist çalışmalar, özellikle 1970'li yıllara kadar ataerkil toplumsal oluşumun benimsediği, tek cins söylem ve pratiklerine karşı kadınlar adına mücadele veren bir hareket olarak görülebilir. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların kapsamının giderek genişlemeye başlaması, toplum ve sosyal bilimlerde önemli etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla etkisi artan bu hareketin mutlak toplumsal eşitlik anlayışı, sadece kadınların değil, sistem tarafından öteki olarak görülen bütün mağdurların aslında bir temsilcisi anlamına da geldiği söylenebilir. Akca ve Töneli'in de belirttiği gibi toplumsal cinsiyet bağlamında erkek ve erkeklik çalışmaları, kadın çalışmalarının cinsiyet temelli araştırmalarının oluşturduğu havaya çok şey borçludur. Özellikle feminist çalışmalar 1970'lerde, bir yandan toplumsal cinsiyet rollerini eleştirel bir tavırla sorgularken öte yandan yapılan bu çalışmalara karşı anti-feminist yapıda bulunan oluşumlar feminist hareketin kazanımlarından etkilenip erkek hareketlerine yönelmişlerdir. Yani feminizm, bir yandan destekçileriyle diğer yandan karşıtlarıyla erkek çalışmalarına katkı sağlamışlardır. (2011, s.19).

Erkeklik, toplumsal olarak iktidar temelinde kurulan cinsiyet düzeninin ve buna bağlı üretilen kültürel, ideolojik, dilsel, siyasal devamlılığı temsil eden bir toplumsal cinsiyet biçimidir. Bu biçim günümüzde yaşanan kültürel iklimin etkisi altında kendisine biçilen rolleri üstlenerek "erkeklik" hâllerine sokulur. Sokulamayanlar ise çeşitli cinsel kimliklerle tanımlanarak toplumsalın dışında tutulması için baskılanır. Tıpkı Foucault'nun on sekizinci yüzyıldan sonra değişen toplumsal biçimlerle uyumlu olamadıkları için "aklı olmayan" olarak tanımlanan ve tecrit edilen bireyler için düşündükleri gibi, erkeklik kalıbına uymayan bireyler cinsiyetçi baskılara maruz kalarak sindirilir. Öyleyse günümüzdeki erkeklik kalıbı neyi ifade eder? Günümüz toplumunun pek çoğunda erkeklik algısı; baskıcı, sert, saldırgan, şiddet tutkunu, öfkeli ve güçlü bedene sahip bireyi içermektedir (Cohen, 1995, s.16; Atay, 2004, s.11; Connell, 2019, s.119). Ancak böyle bir bakış açısının çerçevesi çizildiğinde ortaya, bir iktidar biçimi olarak erkekliğin neyi kendisine tehdit olarak gördüğü tartışması ortaya çıkacaktır. Son yıllarda yapılan çalışmalarında Kepekçi'ye (2012, s.71) göre erkek olmanın bedellerine "imkânsız erkeklik" kavramıyla dikkat çekilmeye başlanmıştır (2012, s.71). Nitekim bu alanda önemli bir yeri olan Serpil Sançar'ın *Erkeklik: İmkânsız İktidar* adlı eseri dikkat çekicidir. Bu tür kavramlarla özellikle ataerkil sistem ile toplumsal cinsiyet pratiklerinin erkek bireye uyguladığı dayatmalardan bahsedilmiştir. Nitekim "erkek olabilmek" için bireyin nelere katlanması gerektiği ve dolayısıyla bütün

bunların yalnızca kadınları değil, erkekleri de olumsuz etkilediğine ilişkin somut deneyimlerle ortaya konulmuştur. Tek bir erkeklik oluşumundan sosyolojik olarak söz edemeyiz. Sançar'a göre bu doğru olmaz, farklı toplumsal cinsiyet konumlarında görüldüğü gibi erkekliğin de bir iktidar ilişkisi bağlamında oluşturulup, farklı bağlamlara eklenerek sahip olunan ya da yitirilen bir meta gibi düşünülmesi gerekir (2013, s.19).

Sonradan kazanılan erkeklik ve kadınlık hallerini Connell, kurumlar içinde yüz yüze ilişkiler örüntülerine benzetir. Ona göre, farklılaşma olgusu kuşkusuz geniş çaplıdır ve milyonlarca insanı içeren bu ilişkilerin karmaşıklığı, sınıf farklılıklarıyla birlikte etnik farklılıkları ve kuşak farklılıklarını da sahneye davet ederek oluşturulur (Connell, 2016, s.267; Connell, 2019, 351). Connell, bu farklılaşma içerisinde ortaya çıkan ve kadınlarla ilgili olduğu kadar, ötelenmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmiş kazanılması gereken bir biçim olan hegemonik erkekliğin oluştuğundan bahseder (2016, s.268-270). Hegemonik erkekliğin en genel tanımını, erkeklik alanında literatüre önemli katkılarda bulunmuş Lee, Cockburn, Messner, Carrigan, Connell gibi isimlerin çalışmalarıyla, kadınlar, erkekler ve LGBTIQ+ bireyler üzerinde tahakküm kurmaya yönelik bir stratejiler bütününe karşılık gelmekte ve bu yönde kültürel açıdan "idealize" edilmiş bir forma ve biçime işaret etmektedir. Ancak eşcinsellerin genç erkek arkan gruplarına dâhil oluşunu belgeleyen Anderson'ın çalışmalarının ardından, idealleştirilen hegemonik erkekliğin, bu tarz erkek arkan grupların aralarındaki duygusal bağı, artan akran dokunsallığını, yumuşayan cinsiyet kodlarını ve duygusal ifşaya dayanan yakın arkadaşlıklarını tam olarak açıklayamayacağı iddia edilmektedir (Anderson, 2018, s.548). Gene Anderson, başka bir çalışmasında Foucault'nun iktidar analizinin, iç çekişmelere sahip "Ortodoks amigo" gibi grupların toplumsal cinsiyet tanımlarının anlaşılmasında özellikle kurumları da kapsadığı için uygunluğunu vurgular (Anderson, 2006, 352). Bu bakımdan Foucault'nun iktidar ilişkilerini hegemonik erkeklikle birlikte ele alınması iktidar ilişkisinin sadece tek bir erkeklik biçimi şeklinde işlemediği birçok farklı, çelişkili, çatışan ve değişen eylemleri ve söylemleri bünyesinde barındırıp hem söylemsel hem de söylemsel olmayan pratikleri (dispositif) kapsadığı için önemlidir.

Connell'a göre, günümüzde çağdaş hegemonik erkekliğin en önemli ayırt edici özelliği, heteroseksüel ve evlilik kurumuna sıkı sıkıya bağlı oluşlarıdır. Ona göre hegemonik erkeklik algısına tabi kılınması gereken en önemli biçim kadınlar ve eşcinsellerdir. Başka bir ifade ile heteroseksüel erkek biçimleri karşıt olarak gördüğüne baskı, egemenlik uygulayarak kendine tabi kılmaya çalışır (2016, s.272).

Ancak erkeklerin de eril toplum içinde erkek olabilme mücadelesi hiç bitmez (Atay, 2004, s.26). Yaşam boyunca sürececek bir hegemonik erkeklik maskesi takmaya çalışırlar, öyle ki bazen kendi hayatlarına mal olsa bile. Nitekim "erkeklik öldü mü?" gibi eril söylemlere toplumumuzda çok rastlarız, bu soruya evet erkeklik uğruna, erkek öldü cevabı yerinde olabilir. Çünkü günümüzdeki erkek, kendi biyolojik güdülerinden çok hegemonik erkeklik formasyonundan feyz alarak bakış açısı geliştirir. Böyle bir yöneliş ise Marx'ın "yabancılaşma" kavramıyla açıklanabilir. Kendi kendine yabancı olan erkek, erkeklik biçimleriyle yapaylık içerisinde var olmaya çalışır.

Bir erkeklik biçimi olarak hegemonik erkeklik, topluluk içerisinde her alana, her kurumsal oluşuma, her toplumsal ilişkiye, her kişisel iletişime nüfuz etmiştir. Böyle bir iktidarın, tarihsel süreç içerisinde arkeolojik olarak varlığının üretim ilişkilerine bağlandığını savunan birçok düşünür vardır (Connell, 2016, 2019; Butler, 2019; Messerschmidt, 2019). Böyle bir tarihsellik içerisinde eril iktidarın, sadece kadınlar üzerinde egemenlik kurduğunu ileri sürmek, oluşturulan teorik çerçevede, sosyolojik çözümleme hatasıdır. Dolayısıyla

hegemonik erkeklik iktidarı, bütün cinsiyet biçimlerini farklı yollardan etkiler. Bourdieu, cinsiyet düzenini, rekabetin ciddi oyunlarının oynandığı bir alan olarak tanımlar (aktaran, Koyuncu & Onur, 2004, s.32). Öyle ki bu oyunda iktidar olarak hegemonik erkeğin en fazla alana sahip olma anlayışıyla işlediğini söyleyebiliriz. Foucault ise, bu tür bir iktidarın tek bir noktada toplanmasına karşı çıkar ve iktidarın bütün toplumsal alanlarda bütün ilişkilerde var olacağını savunur.

Foucault'nun İktidar Anlayışı Çerçevesinde Erkeklik İktidarını Aramak

“Her güç ilişkisi, her an bir iktidar ilişkisi içerir ve her iktidar ilişkisi, kendi sonucu ya da olabilirlik koşulu olarak ait olduğu siyasi alana gönderme yapar.”
(Foucault, 2015, s.112)

İktidar kavramı uzun yıllar boyunca insanların zihninde sadece siyasi iktidar bağlamında düşünüldü. Bu kadar biricik miydi iktidar? M. Godelier, Yeni Gine’de yaşayan yerliler arasında yaptığı bir araştırmada görünüşte farklı bir düzene sahip olan bu topluluklarda başka biçimlerde ortaya çıkan egemenlik ilişkisinden söz eder. Ortada devlet dolayısıyla da siyasi bir iktidarın bulunmadığı hâlde, bir insanın öteki üzerinde egemenliği nasıl açıklanabilir (Canpolat, 2005, s.98)? Bu soruya Foucault’nun iktidar anlayışı cevap olarak verilebilir. Çünkü Foucault’ya göre iktidar, sadece siyasal alanda oluşan ve belli bir yerde ortaya çıkan, bilinen güç odakları tarafından sistematik bir şekilde var olan bir olgu değildir. O, iktidar anlayışının sadece siyasi veya makro bir güçle aynı düzlemde olmasına karşı çıkar. Justin Revel *Foucault Sözlüğü* adlı çalışmasında, Foucault’nun, iktidarı hiçbir şekilde durağan, tutarlı, birlikli bir kendilik olarak görmediğini, aksine doğuşunun karmaşık tarihsel koşullarını da kapsayan, felsefi analizin geleneksel biçimiyle ve iktidar alanını da dâhil etmek üzere pek çok şeyin eklemeli olduğu bir “iktidar ilişkileri” olarak ele aldığını belirtir. Foucault’yu tek yönden değerlendirmek onu anlamsızlaştırmak demektir. Eğer Foucault’dan bahsetmemiz gerekiyorsa onu birçok farkı yönden ele almak gerekir. Bu bakımdan tek Foucault yoktur, birden fazla Foucault vardır. Örneğin Foucault, *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde on yedinci yüzyılda iktidarı açıklarken mutlak iktidardan söz eder ve böyle bir iktidarın Paris’te mühürlü mektup kullandığını ve keyfi hapsedmelerinin iyi bilindiğini ekler (2006, s.89). Dolayısıyla bu tür bir iktidar, devlet gücünü elinde bulunduranın iktidarı olarak düşünülebilir. Ancak Foucault, Kasım 1979’da Stanford Üniversitesinde yaptığı konuşmalarda iktidarı hem merkezileşmiş ve merkezi olan devlet yapılanmasına mal ederken hem de bireyselleştirerek buna da pastoral² iktidar adını vermektedir (2014a, s.28).

Frank Lentricchia’ya göre, Foucault’nun iktidar anlayışı klasik metafizik incelemelerinde töze ayrılan “anonim” bir alanda yer almaktadır. Yeri, kimliği ve sınırı yoktur. Aynı anda hem her yerdedir hem de hiçbir yerde değildir. Bu heryerdelik açısından teizmin tanrılık anlayışına benzer. Ama ondan farklı olarak baskın yönü, kalkış ve bitiş noktası yoktur (aktaran Megill, 1998, s.335). Anlaşılacağı üzere, Foucault’nun iktidara

² Foucault’nun kullandığı “pastorship” (Fr. pastorat) kavramı pastor kelimesinden gelmektedir. Pastor ise çoban, yönlendirici, yol gösterici anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle iktidarı siyasi yapılanmadan farklı sosyal bir anlayışla değerlendirir.

yüklediği anlam alışılmışların çok ötesindedir. O iktidarı tanımlarken, çok boyutlu olarak ele alıp hayatın her noktasında ortaya çıkabileceğini ifade eder.

Foucault, merak edilen konular hakkında açıklamalar yaparken kendisinin hakiki sorununun “iktidar” olduğunu ve bütün uğraştığı konuların kökünde iktidarın yattığından bahsetmiştir. Foucault’ya göre modern iktidar, sadece 18. ve 19. yüzyıl iktidar anlayışlarıyla açıklanamaz. Çünkü iktidar tek bir güce haiz değildir, bireyin hareketlerine, söylemlerine, davranışlarına hatta tohumuna ve kılcal damarlarına kadar işlemiştir (2015, s.23). Başka bir ifadeyle, birey iktidar ilişkisinin bir parçasıdır ve kendisi de bir iktidar biçimidir. Ancak bu iktidar ilişkisi doğası gereği sabit, durağan değil, aksine devingen ve sürekli işleyen bir süreçtir.

Foucault, iktidarın kendi örgütlemesini kendi oluşturduğunu, dönüştürdüğünü, güçlendirdiğini veya tersine çevirdiğini savunur ve ona göre, güç ilişkilerinin devingenliği iktidarın olanaklı hâle gelmesinin koşuludur. Bu durum ise hep yerel ve dengesiz bir yapıdadır. Bu iktidar, elde edilen, zorla alınan veya paylaşılan, elde tutulan ya da kaçırılan şeyler değildir. O eşit olmayan devingen durumlarda ortaya çıkar. Bu açıdan Foucault’ya göre iktidar ilişkileri ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri ağında dışsal bir nitelik taşımaz, onlara içkindir. Güç ilişkileri sadece bir bastırma veya eşlik etme rolü oynayabilecek üst kurumlar değildir. Aksine o işlediği her yerde dolaysız olarak üretici bir role sahiptir (Canpolat, 2005, s.99-100).

Foucault için iktidar mümkün eylemler üzerinde işlenen başka bir eylemler kümesidir. Bu bakımdan Foucault, tek düze, sığ bir düşünce üretiminden kaçınmamızı öğütler ve ona göre kimlikler, iktidar ilişkilerinin birer parçasıdır. Erkeklik kimliği de böyle bir iktidarın kendini devam ettirebilmesi ve yeniden üretmesi için, sürekli söylem ve bilgi çerçevesinde hakikat ürünüymiş gibi topluma sunulur. Toplumsal cinsiyet algısı, hem kurumlar, yapılar, örgütlenmeler hem de öğrenilmiş hakikatler çerçevesinde, oluşturulan söylemsel birliklerle ortaya çıkar.

Bu yönüyle söz konusu iktidar ilişkilerinin toplumun bütün yönlerine sirayet ettiği söylenebilir. Örneğin Connell, toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklik oluşumunun nedenlerinden birini kurumlara bağlamıştı (Connell, 2016, s.180). Foucault’da benzer bir yaklaşımla kurumların iktidar ilişkileri bağlamında sürekli analiz edilmesi gerektiğini vurgular. Ancak o sadece iktidar oluşumunu kurumlara mal etmenin yanlış olacağını iktidar ilişkilerinin kurumlar dışında söylemsel ve söylemsel olmayan tüm pratiklerde de aranması gerektiği vurgular (Foucault, 2014, s.77).

Bu bakımdan hegemonik erkeklik biçimi daima tamamlanmamış olan ve aynı ölçüde de hem toplumsal hem psişik olarak üretilmiş toplumsallık üzerine kurulu bir var oluş şeklidir. Meral’a göre, erkekler ideal olarak sahip oldukları farklı iktidar biçimlerini hem kadınlar üzerinde hem diğer erkek biçimleri üzerinde hem de kendi bedenleri üzerinde kurdukları iktidar ilişkileriyle var etmeye çalışırlar (2011, s.302). Bu bağlamda baskın erkeklik biçimlerine kadınlar, feminist hareketlerle direnç alanları oluşturmaya çalışmıştır. İktidarı ortadan kaldırmak için iktidar alanlarına sahip olmak gerekir. İkinci ve üçüncü dalga feminizmde özellikle böyle bir mücadele vardır. Akca ve Tönel’e göre ikinci dalga feminizm, modernizmin kadın tasvirine ve tanımına karşı kadının doğasını tartışmaktır (2011, s.16-17).

Bu tartışma özünde bir mücadele alanı ve dolayısıyla direnç noktaları oluşturur. Üçüncü dalga feminizmde kimlikler üzerinde durulurken erkek kimliğinin baskı kurma eğilimi çözümlenir. Bu çözümlenmeler de direnç noktaları oluşturabilir. Ancak bu durum erkeklerde farklıdır. Toplumsal olarak ataerkillik, erkekler için yüceltici ve kutsallık ifadesi olarak sürekli ele alınmıştır. Ancak son yıllarda erkeklik üzerine yapılan

çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında aslında erkeklik iktidarı altında ezilen ve ötekileştirilen büyük mağdurlardan biri de erkeğin ta kendisidir. Şüphesiz bunun en büyük nedenlerinden biri direnme noktaları oluşturmamalarıdır. Ancak böyle bir varsayıma Foucault farklı bir yerden yaklaşmaktadır. Ona göre iktidarın olduğu her yerde mutlaka direniş vardır. Ancak direnme olsa da bu iktidarı engelleme anlamına gelmez. Çünkü iktidar öznenen bağımsız düşünülemez. Yani iktidar, hem özneyi oluşturur, hem de öznenin iktidara direncine alan açar ve bu direnci yeniden kendinde üretmekle sınırlamaya çalışır. Bunun nedeni de aslında iktidarın direnmeye karşı ürettiği söylemlerle süreklilik kazanmasıdır (Akgündüz, 2013, s. 4). Foucault'nun yaklaşımına göre direnmenin aslında iktidarı olumlu yönde etkileyen yönleri de mevcuttur. Çünkü direnme olmadan iktidarın süreklilik kazanması anlamsızdır. Şöyle ki olumlu veya olumsuz bir öz'den bahsetmek, onun var oluş mücadelesine katkı sağlar. Söylem ve düşünce üzerinden iktidar ilişkileri biçimlenir iddiasına katılırsak, erkekliği de bu iddiaya konu edebiliriz.

Foucault'ya göre iktidar, bireyi kategorize eder ve bireyi bireyselliğe, kimliğe bağlayarak hem bireyin kendisinin hem de başkasının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasasıyla gündelik yaşamına girer (2014a, s.63). Burada erkeklik üzerinden üretilen sert, hâkim ve duygusal tarafların gösterilmemeye çalışılması merkezi roledir ve bu güçlü görünmenin kuralları sayılan olgular, hegemonik erkeklik anlayışının gündelik yaşama sirayet etmesiyle iktidar kisvesine kavuşmuş olur. Böyle bir iktidar sosyal hayatın her noktasına özneyle birlikte yayılmıştır. Hatta kadınlar bile bundan etkilenip, erkeklik davranışları sergileyebilir. Nitekim Connell, günümüzde kendini gerçekleştirmek için erkeklik ağlarını kullanan kadınlara örnek olarak İndira Gandhi ve Margaret Thatcher'ı gösterir (2019, s.347) Dolayısıyla *Kelebekler* filminde kadın üzerinden işleme sokulan erkeklik biçimleri tam da bu noktada anlam kazanmaktadır.

İktidar ilişkisinin olduğu yerde en az iki rakip var demektir. Foucault'ya göre bu ilişki her an rakipler arasında çatışmaya dönüşebilir ve belli noktalarda da dönüşür. Aynı şekilde ona göre toplumdaki farklı türden ilişkiler de (toplumsal cinsiyet ilişkileri) her an iktidar mekanizmasını harekete geçirebilir ve çatışabilir (Foucault, 2011, s.81). Ataerkil toplumsal cinsiyet düzeni, zaten bu iktidar mücadelesini her an bünyesinde barındırmaktadır. Bu çatışma hâli, kategorik olarak cinsiyet farklılığından çok, cinsellik belirleniminin toplumsal karşılığından doğmaktadır.

Böylece aslında doğal olanı, iktidar ilişkilerinin merkezine koymak yerine sosyal olana vurgu yapmış oluruz. Connell, toplum içinde erkeklik iktidarının ve otoritesinin görece yoğunlaştırıldığı, kurumlar ve toplumsal çevre bileşimini saptayabileceğimizden bahseder. Foucault'nun tersine Connell, iktidarın çevredeki dağılmış veya çekişmeli yapısının, toplumsal cinsiyet içinde bir "nüve" bulundurduğunu düşünür ve çağdaş kapitalist ülkelerde bu nüvenin dört bileşeninden söz eder. Bunlar, kurumsallaşmış şiddetin işleyicileri, ağır endüstrinin sınıfsallığı merkezi devlet planlaması ve son olarak fiziksel gücü ve erkeklerle makinaların birlikteliğini temsil eden işçi sınıfıdır. Connell'a göre bu bileşimin parçaları; erkekliği, otoriteyi, şiddeti ve teknolojiyi birbirine bağlayan bir ideolojiyle ilişkilendirir (2016, s.167-168). Connell'in vurguladığı şekliyle, *Bizi Hatırla* filminde, Kaan'ın maruz kaldığı (ağır endüstrinin sınıfsallığı, kurumsallaşmış şiddetin işleyişi vd.) ve mağdur olarak gösterildiği hegemonik erkeklik nüvelerinin neredeyse tüm bileşenleri bulunur. Ancak *Kelebekler* filminde ise Foucault'nun tarif ettiği iktidar ilişkisi, hegemonik erkeklik işleyişini tersine çevirerek onu kadına (Suzan) yükler. Dolayısıyla kadından da aslında toplumsal cinsiyet oyunlarının oynandığı alanda erkeklik rolü üstlenmesi ve hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesine katkı sağlanması beklenir. Bu bağlamda yukarıdaki tartışmanın ne anlama geldiğini yorumlamak üzere *Kelebekler* ve *Bizi Hatırla* filmleri ele alınacaktır.

Kadın Üzerinden İşletime Sokulan Erkeklik: Kelebekler

J. Halberstam *Female Masculinity* adlı eserinin başında “kadın erkekliği” (Female Masculinity) kavramıyla, öğrenilmiş erkeklik davranışlarının birçok durumda kadınlar tarafından benimsenmesine işaret etmektedir. Ona göre “kadın erkekliğinin” hem genel kültürde hem de akademik erkeklik çalışmalarda yeterince tartışılmaması, erkekliği; erkeğe, güce, egemenliğe bağlayan karmaşık sosyal yapıların sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Sonuçta Halberstam’a göre modern erkeklik şekil ve biçimleri açık biçimde kendisini kadın erkekliğinde de gösterir (Halberstam, 1998, s.2-3). Nitekim eğer erkekliğin, biyolojik olarak değil toplumsal cinsiyet üzerinden şekillendiğini düşünürsek Özbay’ın da vurguladığı gibi o zaman kadınların da erkeklik sergileyebileceğini göz önünde tutmamız gerekir (Özbay, 2013, 188).

Yine Kandiyoti, toplumsal uyum ve direniş stratejilerine odaklanan “ataerkil pazarlık” kavramıyla kadınların direniş olarak benimsedikleri stratejileri içinde buldukları sistemin mantığıyla açıklarken kadınlarında bu sisteme erkekler kadar bağlı olabileceğini göstermektedir (Kandiyoti, 2015, s.15). Bora ise söz konusu ataerkil pazarlığın değişime uğrayıp uğramadığı sorusunu, evin dışında çalışmaya başlayan kadınların bu pazarlıkta konumlarının sürekli değişim içinde olduğunu belirtmekte cevaplamaya çalışır. Daha sonra ise bireylerin bu pazarlık içindeki seçimleri, kararları ve bunlara ilişkin anlamlandırmaları ancak sınıfın ve cinsiyetin de dâhil olduğu habitus içinde mümkün olabileceği değerlendirmesi yapar (Bora, 2010, s. 106). Bu bağlamda *Kelebekler* filminde erkekliğin kadın (Suzan) üzerinden eril dil, davranış ve kurumlar yoluyla işleme sokulması, karmaşık toplumsal cinsiyet biçimlerinin erkeklik lehine sürdürülmesine katkı sağlamanın yanında iktidarın her yerdeliğinin de göstergesidir.

Kelebekler, babalarının en büyük oğlunu (Cemal) arayıp yaşadığı köye kardeşleriyle birlikte gelmesini istemesi üzerine, otuz yıldır birbirleriyle görüşmeyen üç kardeşin, yeniden bir araya gelmelerini konu edinmektedir. Cemal, Kenan ve Suzan babalarının isteği üzerine, nedenini bilmedikleri bir yolculuğa çıkarlar. Bu yolculuk sırasında birbirlerini çok az tanıyan kardeşler, film boyunca yaşadıkları olaylar üzerinden birbirlerini ve çevrelerini tanımaya çalışırlar. Öncelikle Suzan, en küçük kardeş olarak kardeşler arasındaki anlaşmazlığın uzlaştırıcı tarafı rolünü üstlenir. Toplumsal cinsiyet teması üzerinden incelendiğinde Ulusay’ın belirttiği gibi zaten kadınların erkek filmlerindeki rolleri erkekler tarafından belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır (2004, s. 157). Ancak *Kelebekler* filmi bu bakımdan tek bir konumdan değerlendirilemeyecek kadar karmaşık ilişkilerle doludur. Yine de film, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden sınırlandırıldığında erkeklik göstergelerinin hâkim anlayışın tersine, *kadın* aracılığıyla işletildiği görülmektedir. Eş deyişle, tarihsel olarak kadına biçilen temel toplumsal roller, tersine çevrilerek erkeğe verilmiş, erkeklik rolü ise bu tür (kadın rolü üstlenen) erkeklerden hoşlanmayan kadına verilmiştir. Connell, böyle bir işleyişi açıklarken hepimizin bir şekilde toplumsal cinsiyet ilişkilerinde oluşan ağa düğüm attığımızı ve kadınların da en az erkekler kadar toplumsal cinsiyet kalıplarına zincirlendiğini belirtir (Connell, 2019, s.164). Bu bağlamda filmde erkeklik temsillerini kendinde barındıran Suzan karakterini söylenen/görünen ayrımını dikkate alarak rol değişimi açısından iki ayrı düzlemde ele alabiliriz.

Bunlardan ilki, bezdirici bir biçimde sürekli konuşan “dırdır eden” erkeklerden muzdarip olan Suzan’ın rahatsızlığının işlenmesidir. Bu rahatsızlık üç ayrı mekânda ortaya çıkmaktadır. İlk mekân anasınınıdır.

Kendisi bir okul öncesi öğretmeni olan Suzan, *erkek* çocuğun sürekli olarak “öğretmenim Ali benim kalemimi çaldı” (6 kere) şikâyetiyle muhataptır ve çok konuşan bir erkeğe bakışı, Lloyd’un Sartreci mücadelede özellikle belirttiği gibi; ikili bilinç işleyişi gibidir. Bu bilinçler şiddetli ve ödün vermez bakışlar savaşı içinde konumlanmıştır. Ancak ikisinden birinin yenilgiye uğratılması konusundaki belirsizliğin aksine (1996, s.124), yenilgiye uğratılan kadının bakışıdır. Şöyle ki ataerkil toplumsal yapı içinde belli söylemsel kalıplar *kadına* atfedilmiştir. Örneğin, sürekli güncel tutulan “kadınlar neden çok konuşur” sorusu defalarca çeşitli gazete köşelerinde ve başka mecralarda irdelenmiştir. Dolayısıyla aslında erkeklik bakışı, kadın üzerinden işletilmeye çalışılmıştır.

İkinci olarak Suzan çok konuşan ve aynı şeyleri tekrarlayan eşinin “dırdırından” rahatsızdır ve onu terk ederek bundan kurtulmaya çalışır. Ancak kurtulma çok uzun sürmez, Suzan’ı telefonla arayan eşi yine aynı şeyleri tekrar ederek “dırdırını” sürdürür. Bu tartışma tıpkı Foucault’nun ifade ettiği, iktidar ilişkilerinin, insanlar arasındaki ilişkiler ağı olarak iletişim yoluyla “aynı düzene ait olamayan” bir ilişki (2017, s.129), gibi tersine çevrilmiş erkekliğe gönderme yapar. Nitekim ilişkiyi bitiren kadın, iktidar ilişkisi üzerinden egemen konumda gösterilir ancak bu erkeğe *kadınsılık* verilerek yapılır.

Üçüncü olarak Suzan’ın erkeklerin çok konuşmasından rahatsız olup ve kavga çıkardığı alan gazinodur. Suzan ve kardeşlerinin oturduğu masanın yanında “çok” konuşan erkeklerden birine “sen dombili” diyerek söze başlar, sonra rahatsızlığını eril bir dil üzerinden sürdürür.

- Suzan: *Kamil’in neden öyle yaptığını anlamıyor musun?*
- Gazinodaki erkek: *Hayır anlamıyorum.*
- Suzan: *Birazda git şu köşede anlama a... koyayım. Başım şişti be! Kardeşlerimi yıllar sonra ilk defa görmüşüm. Vır vır vır vır Kamil şöyle yaptı, yeter be! Başımı S...*
- Gazinodaki erkek: *Abla sen benimle mi konuşuyorsun ya?*
- Suzan: *Ablanı s... senin, abla ne lan? Babam ananı mı s...? Senin S.. koparırım.*

Suzan’ın dilindeki cinsiyetçilik, Çolak’ın da vurguladığı gibi erkeksi toplumsal cinsiyetin kanıtıdır (Çolak, 2019, s.119). Ancak olay sırasında kadının eril dili kullanması, en başta kardeşleri olmak üzere, tartıştığı kişi ve diğer erkekler tarafından garip karşılanır. Bu erkeksi kız (tomboy) hâllerinin erkeklik tarafından cezalandırılma girişimidir. Halberstam’e göre, “erkeksi kız” veya “erkek fatma” (tomboy) hâlleri (erkek gibi giyinme, davranma) çocukluktan ergenliğe kadar uzana evrede, ebeveynler ve toplum tarafından genellikle hor görülmez ancak yetişkin olarak algılanmaya başladıkları anda aşırı erkek kimliğinin bir işareti olarak genellikle cezalandırılır. Ergen “erkek fatma” bir sorun teşkil eder ve yeniden yönlendirilmek için şiddetli bir çabayla karşılaşır (Halberstam, 1998, s.6). Bu çaba söz konusu filmde de görülür. Normalde gazino ortamında kavga anında bir erkek tarafından edildiğinde tuhaf karşılanmayacak eril küfürler, kadın tarafından yapıldığında üzerine düşünme gereksesi doğurur. Nitekim Cemal, Suzan’ı kast ederek “Ya o nasıl küfür ya” söylemiyle şaşkınlığını belirtir.

İkinci olarak erkeklik temsillerinin bir rol değişimi olarak kadın üzerinden işletilmesi söylem yoluyla gerçekleştirilmiştir. Aslına bakılırsa söylemi anlamlı kılan nerede, hangi şartlar altında, kim tarafından ve nasıl ortaya çıktığıdır. Sözen’in de vurguladığı üzere “Söylemi anlaşılabilir kılan, onu kullanan aktörler ya da faillerdir. Terside doğrudur elbette, aktörlere kimliklerini veren şey, kullandıkları söylemdir.” (2017, s.10-11). Söylemin işleyişinde ortaya çıkan iktidar ilişkileri, hegemonya, bilgi, güç otorite aslına bakılırsa dilde varlık

kazanır. Dolayısıyla erkekliğin inşası ve yeniden üretimi de belli açılardan en hızlı şekilde söylem aracılığıyla yayılır. Foucault da bu doğrultuda bizlerin söylemlerle örülü, çepeçevre sarılı bir dünyada yaşadığımızı iddia eder (2014b, s.340). Yine Megill, Foucault'dan bahsederken onun dünyaya söylemiş gibi baktığını vurgular (1998, s.353). Nitekim filmde eril dil ve küfür en fazla Suzan tarafından erkeklik kurumlarında kullanılır.

Suzan bir erkeklik kamusal alanı olarak görülen gazinoya girerken kararsızdır. Ancak kapıda bekleyen garson, zaten Suzan'ı da erkeklik kategorisiyle tanımlamıştır. Garson Suzan ve kardeşlerini davet ederken "Şöyle alayım sizi 'abiler' " der. Filmde kadın, erkekliğin hâkim olduğu alanlara erkek davetiyle ve rızasıyla girebilmektedir. Aynı davet çocukların (Cemal, Kenan, Suzan) babalarına ne olduğu sormak için camiye hocanın yanına gitmeleri sırasında da yaşanır. Cami kapısında Cemal, Suzan'a kadın olduğu için "sen dışarıda bekle" der ancak cami hocası onu içeri davet ederek gene bir erkeğin rızası yoluyla o alana girmesini sağlar.

Suzan gazinoda kendisinin tuhaf karşılanmasını "Bana garip bakıyorlar burada" şeklinde dile getirir. Ancak Cemal, erkeklik alanlarında onu koruyanın gene erkekler olacağını "Abilerin burada" vurgusuyla hatırlatır. Bu toplumsal cinsiyet temel rolleri içinde kadın erkekliğine bir *kadınlık* hatırlatmasıdır. Sonuçta erkekliğin ve hegemonik erkekliğin her yerdeliği kurumlar, deneyimler ve özneler gibi toplumsal hayat içinde bulunan tüm araçlarla kendisini yeniden üretmeye çalışmaktadır. Nitekim filmde bütün kadınlar (gece kulübünde Kenan'la tanışan kadın, Kenan'ın evinde onun kardeşlerini görüp kızan Kenan'ın kız arkadaşı, Gazinoda Suzan, kahvehanede muhtarın eşi) erkekliklerle mücadele yolu olarak gene erkekliği kullanmışlardır.

Erkek Üzerinde İşleyen Hegemonik Erkeklik: Bizi Hatırla

Yaklaşık yarım asırdır erkeklik üzerine yapılan çalışmalarda toplumsal olarak tek tip bir erkekliğin üretilmediği aksine tarihsel, kültürel, ekonomik, politik anlamda farklı toplumsal ihtiyaca cevap veren farklı erkekliklerin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Örneğin Connell'in fikirlerinden yola çıkan araştırmacılar erkekliğin yedi biçimde ortaya çıkabileceğini vurgulamışlardır. Bunlardan hiyerarşi ve hegemonya, erkekliğin aktif üretimi, çoklu erkeklik, erkekliğin bölünmesi ve dinamikliği (Connell, 2001, s.141), Bizi Hatırla filmi ile doğrudan bağlantı olacağı için önemlidir. Ancak hegemonik erkekliğin sürekli aynı seviyede işlemediğini bazen aşırı bazen esnek biçimde ortaya çıktığını ayrıca bütünlüklü ve bedenli olarak genelde film, öykü, roman ve mitos gibi kurmacalarda görülebileceğini göz önünde tutmak gerekir (Connell ve Messerschmidt, 2005, s.846; Yücel, 2014, s.45; Connell, 2019, s.150; Göç, 2020). Connell ve Messerschmidt'e göre, çeşitli ülkelerde yapılan birçok çalışma kanıtlamıştır ki hegemonik erkeklik, hegemonik olmayan erkekliklerin tabi kılınmasına hizmet eder (Connell ve Messerschmidt, 2005, s.846). Bu bağlamda filmde hem tabi kılmaya hem de tabi kılınmaya çalışılan erkeklik modeli olan Kaan, küçük bir ilçede doğup (Foça'da) annesini küçük yaşta kaybeden, İstanbul'da tek başına çalışıp, ayakta kalmaya çalışan ve Atay'ın vurguladığı "erkekliğin her an elden gitmesi" (2004, s.26) kaygısıyla sürekli üzerinde hegemonik erkeklik baskısıyla yaşamaya çalışan biridir.

Filmde başarılı bir erkek olan Kaan, bütün başarısını kendi hayatından fedakârlık ederek dişiyile tırnağıyla kazanmıştır. Bulunduğu konuma gelebilmek için yıllar boyunca mücadele eden Kaan, sonunda eriştiği konumu kaybetmemek için büyük bir çaba sarf etmektedir. Bu stres ve mücadele anında bir sahil

kasabasında yaşayan ve ihmal ettiğini düşündüğü babası Eşref'in rahatsızlığı öğrenir ve onu tedavi ettirmek amaçlı İstanbul'a kendi evine getirmeyi tercih eder. Babasının rahatsızlığından dolayı riskli bir ameliyat gerekir ancak onun öncesinde Kaan'ın patronu tarafından ona, yurt dışında önemli bir toplantıya katılması talimatı verilmiştir. Üzerindeki baskı ve hiyerarşik olarak konum kaybetme korkusundan dolayı Kaan, çok sevdiği babasını yalnız bırakıp toplantıya katılma kararı verir. Bu karar yukarıda bahsedilen erkekliğin biçimlerinden *hiyerarşi ve hegemonya* ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim her ne kadar erkek, erkeklik baskısından kaçınma yolunda çaba harcarsa harcasın sonuçta gene çaresizlik içinde erkeklik üretme döngüsüne kapılmaktadır (Atay, 2004, s.13). Çünkü Connell'in vurguladığı gibi, modern kapitalist toplumlarda baskın hegemonik erkeklik biçimleri, hiyerarşik olarak en fazla devletin üst düzey bürokrasisinde, büyük şirketlerde ve büyük medya organlarında görülür ki orada bulunup erkeklik biçimlerinden uzak durmak zordur (2001, s.141). Dolayısıyla Kaan bu tür bir erkekliğin aslında hem üreticisi hem de mağdurudur.

Kaan'ın dizi sektöründe önemli bir konumda bulunması ve yaptığı toplantıda, toplumun istediği dizinin cinsiyetini tanımlaması adeta filmin en ifşa edici taraflarından biridir. Çünkü Kaan açısından çalıştığı kurumda son yapılan dizi, "cinsiyetsiz bir karakter" sunumundan dolayı başarısızdır. Bu başarısızlığın mimarı ise dinamizmi eksik olan "erkek" kahramandır. Kaan, bir erkeklik temsilcisi olarak "sorunlu" erkekliği dizi üzerinden şöyle tarif eder. "Oğlanımızın dinamiği yok arkadaşlar, net! Hele o son bölüm. O ne ya? Yani kıza çiçek gönderip, sokakta kedilere mama veriyor. Siz ne yaptınız ya? Ya oldu olacak parkta çocuklarla el ele tutuşsun, şarkı da söylesin ezik." Erkeklik "namına" bir erkek için bu tarif kabul edilemez. Dahası, eğer izleyici kitleye kanıtlanması gereken erkeklikse o zaman tahammül bile edilemez. Çünkü Kaan'a göre talep edilen şudur. "Ülkenin [...] kadınları akşam TV'nin başına geçtiğinde erkek görmek isterler, net. Erkek ve iki saat boyunca, sünepe kocalarını unutup dizideki oğlanla öpüşürler kafalarının içinde." Kaan, dışladığı erkek hâllerinin tam tersi davrandığı için başarılı olduğunu düşünür. Çünkü hegemonik erkeklik biçimleri, toplumsal cinsiyetin hakikat rejimiyle uygunluk taşır ve Kaan, erkekliğin *aktif üretim* çabasına uygun davranır. Foucault, 1976 yılında A. Fontana ve P. Pasquino ile yaptığı söyleşide hakikat rejiminin; kendisini üreten, destekleyen, kendisiyle uyumlu iktidar sistemleriyle ve kendisini yayan iktidar ilişkileriyle döngüsel bir ilişki içinde olduğunu belirtir (Foucault, 2011 s.84). Bu ilişki aslında Kaan'ın gösterdiği, hissettirdiği ve söyleme döktüğü erkeklik biçimiyle uyumluluk sonucu elde edilen ve "başarıyı" sergileme, başka alanlara yayma çabasının göstergesi olarak Kaan üzerinden işleme sokulan yönetmenin hakikat rejimidir. Daha da genellersek her yerde işleyen toplumsal cinsiyetin ve toplumun hakikat rejimidir.

Kaan, toplantıdan çıkar çıkmaz kanalın sahibi (İlker) onu odasına çağırır. Odaya tedirgin bir şekilde giren Kaan, hegemonyasını kabul ettiği patronu tarafından yatıştırılırken bile ezilir. Patron, Kaan'ın paniklediğini görünce şöyle seslenir "Adam yemiyoruz burada yahu. Hoş arada yiyoruz tabii ama. Sen onlardan biri değilsin.". Ancak şimdilik değilsin imasını, "dramalarımız almış başını gitmiş maşallah" söylemi ile dile getirir ve aslına bakılırsa bu bir uyarıdır. Çünkü Kaan'a başarısıyla var olacağı mesajı verilir. Başarı ve kahramanlık, erkeği ayrıcalıklı kılar. Ancak başarı sürekli gerçekleşmediği ve ertelendiğinde ise erkekliğin ele geçmeyen arzusu olarak bir baskı kaynağı olur. Nitekim diyalog Kaan'ın terfi etmesine geldiğinde hegemonik erkekliğin her an yitirilebileceği ifşa edilmiş olur. Kaan'a genel yayın yönetmeni olma teklifi yapılır. Nedeni ise genel yayın yönetmenin (Ersoy) eskimesidir. Patron, Kaan'a "Ben senin gibi genç, dinamik birinin seyirci üstünde yeni fırtınalar yaratmasını istiyorum" diyerek teklifini sunar. Kaan hemen kabul eder. Ancak biraz durgunlaşır. Patron araya girer "Ne o, Ersoy'a mı üzüldün?" der ve sürdürür "Bundan beş sene önce, aynı

sahneyi onunla yaşamıştık bu odada.” O sırada Kaan kendisinin de bir gün aynı sonu yaşayacağını anlar. Gene patronu onu erkeklik üzerinden tekrar uyarır. “Ama unutma, bu meslekte duygusallığın yeri sadece senin yaptığın dizilerdedir. Sakın ama sakın bunları gerçek hayatına yansıtma.” Bu erkeklik uyarısı, aslına bakılırsa erkek için hayat boyu göz önünde tutulması gereken bir mesajdır.

Kaan, iş yerinde hegemonik erkeklik davranışları sergilerken evde duygusal, yapıcı, esnek bir rol üstlenir. Dahası babası ile kurduğu ilişki de duygusallığa dayanır. Bu duygusallık, Kaan’ın zaman zaman gerilim odağı olur. Ancak bu gerilim hegemonik erkekliğin yitimi değildir, aksine hegemonik erkeklik, çoklu erkeklikler, kadınlıklar ve hegemonik olmayan erkeklikler arasındaki hiyerarşinin ve ilişkinin birleşimi olarak işler. İktidar ilişkisinin her an değişebileceği düşünülürse bünyesinde duygusallık, esneklik, yapıcılık da taşıyabilir (Connell, 2019, s.349; Messerschmidt, 2019, s.90). Başka bir deyişle hegemonik erkeklik, sabit, kalıcı, her daim işleyen tek bir biçim değil her iktidar ilişki biçimiyle yeniden formüle edilen devingen ve *çoklu erkeklik* sunumudur.

Filmde sürekli olarak Kaan’ın büyük zorluklara katlanarak başarılı olduğu vurgulanır. Örneğin, babası Kaan’la iftihar ettiğini defaatle dile getirir. Çünkü o başarılı bir erkeklik modelidir. Atay’a göre çeşitli zorluklar, acılar, engeller aşılmadıkça erkeğin erkeklığı onaylanmaz. Erkeklik, uğruna mücadelenin her daim verildiği, acı testler sonucunda kazanılan bir ödüldür (2004, s.24). Ancak Kaan, erkeklik yükünün altında ezildiğinin farkındadır. Babası ağır ameliyata girmeden bir gün önce hastaneye yatırılır. Kaan, ameliyat sırasında babasının yanında olamayacağını söylemeye çalışırken adeta erkeklik altında ezildiğinin tarifini yapar. Lafa “Ben iyi değilim” diye başlar. “Öyle bir yerdeyim ki ben şu anda baba, sanki böyle incecik bir köprü gibi. Uçsuz bucaksız, incecik bir duvarın tepesindeyim. İki yanım uçurum, ama ben doğru bir adım atsam düşeceğim biliyor musun baba? Çünkü köprünün kendisi yanlıştır zaten.” Erkekler, Atay’ın da vurguladığı gibi erkeklik uğruna kazandığı toplumsal avantajların bedellerini ödemekte, hatta bazen bedeller çok ağır olmaktadır (2004, s.23). Kaan konuşmayı sürdürür. “Ben her şeyi kazandığımı sanırken kaybetmişim be baba. Bu kadar bedel ödemek zorunda mıyız baba. [...] Çocuklar hep en iyi okula gitmek zorundalar, çok iyi bir evimiz olmalı. Hiçbir eksikliğimiz olmamalı.”

Erkeklik elde edildikten sonra, erkeklığı kaybetmeme mücadelesi başlar. Bu mücadele, Atay’a göre erkeklik iktidarına maruz kalanı da kendinde taşıyanı ezmesi durumudur (2004, s.24). Bu yönüyle erkeklik, Foucault’nun iktidar anlayışına benzer. Çünkü Foucault’nun iktidarı bütün kesimleri kapsar ve sürekli devingendir her an kaybedilebilir. Bilinçsiz olarak sürekli elde tutma mücadelesi verilir. Kaan bu iktidarı kaybetmemek için verdiği çabayı gene aynı sohbet sırasında açıklar. “Ben hep koşmak zorundayım, hep daha çok koşmak zorundayım. Çünkü bir an olsun durursam. Arkamdan gelen beni itecek diye korkuyorum.” Kaan’ın hegemonyasını kaybetme ve erkeklığın elde gitme korkusu onu babasını hiç istemese de ameliyatında yalnız bırakmasıyla sonuçlanır. Erkeklığın her yerdeliği ve sürekli işleyen yapısı kimileri için kaybetme korkusu kimileri için ise elde etme arzusunu taşır. Ancak sonuçta her iki tarafta bunun mücadelesi altında ezilmektedir.

Sonuç

İktidar ilişkileri gereği, toplumsal cinsiyet rejiminde güçlü ve zayıf olan kesimler kendi kontrollerinin dışında işleyen iktidar ağının içerisinde yer alırlar ve kendi benliklerine rağmen, erkeklik söylemini içselleştirip bu

söylem içinde konumlandırılırlar. Bu bağlamda incelediğimiz filmlerde bir taraftan kadın aracılığıyla işleme sokulmaya çalışılan bir erkeklik performansı gözlenirken diğer yandan erkeği hegemonik erkeklik kalıpları üzerinden sürekli baskı altında tutan, ezen, mutsuzlaştıran ve adeta hiyerarşik bir ilişki üzerinden sürekli yeniden üretime zorlayan bir iktidar ilişkisi gözlemlenmiştir. Yani Simone de Beauvoir'ın meşhur "kadın doğulmaz, kadın olunur" (1993, s.231), savı erkek için de kullanılırsa anlamlı olur. Dolayısıyla erkekliğin ve hegemonik erkekliğin günümüzde işlerlik kazanması bütün toplumsal cinsiyet kalıplarına mal edilebilir. Nitekim toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturduğu kimlikler, Foucault'nun iktidar yaklaşımıyla çözümlendiğinde sadece erkeklik hâllerinin kadınlar ve erkekler üzerinde bir hegemonya kurmadığını, birebir kendi halleriyle de bir mücadele içinde var oldukları söylenebilir. Nitekim gene Foucault tarafından iktidarın, bireyler tarafından belli bir amaç doğrultusunda kazanılan bir şey olmadığını ve aslında toplumsal iktidarın bütün cinsiyet biçimleri dâhil olmak üzere zayıf ve bastırılmış kesimler kadar egemen, hükümran ve güçlü kesimleri de içine alan kuşatıcı bir rolünün olduğu vurgulanır. Çünkü bütün toplumsal cinsiyet kalıpları arasında her an bir mücadele söz konusudur ve bu iktidar mücadelesi her yeredir ve bütün ilişkilerin özünde kendisine yer bulur.

Bu bakımdan hegemonik erkekliğin her yerdeliği dilde belirgin olarak kendini gösterir. Çünkü dil, Elliot'ın vurguladığı gibi yalnızca temsil etmez aynı zamanda dünyayı anlamlandırır (Elliot, 1996, s.65). Eril dil, toplumsal cinsiyetin hâkim tarafıdır ve iktidar ilişkileri üzerinden söylem yoluyla işleme sokulur. Ancak sadece erkekler değil kadınlar da bu dilin birer öznesi hâline gelirler. Nitekim *Kelebekler* filminde kadın karakterin kullandığı eril dil bunun göstergesidir. Eğer Foucault'nun işaret ettiği gibi söylem sınırları dâhilinde düşünebiliyorsak (Foucault, 1999) o zaman erkekliğin tüm toplumsal cinsiyet alanlarına sindiğini kabul edebiliriz. Dolayısıyla her iki filmde, erkeklik biçimleri kendini daha çok dil üzerinden var etmiştir.

Erkekliği ararken hiçbir yerde tam olarak bulamamak onun, çok dinamik, her an değişebilir, her alanda ve bütün iktidar ilişkilerde bulunduğunu gösterir. Bu her yerdelik erkekliğin toplumsal cinsiyetin bütün kesimleri tarafından işleme sokulduğuna dairdir. Nitekim filmlerde görülmüştür ki hem kadın hem de erkek aracılığıyla eşit olmamasına rağmen erkeklik biçimleri farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. *Bizi Hatırla* filminde erkekliğin aktif üreticisi Kaan, hegemonik erkeklik biçimleri altında ezilirken, *Kelebekler* filminde Suzan tarafından işleme sokulan erkeklik bir yanı sıra erkeklere kadınsılık verilerek yüceltilirken diğer taraftan Suzan'da beliren kadın erkekliği gene erkekler tarafından engellenmeye çalışılır.

Kaynakça

- Addison C. & Alexander, T. S. (2017, 19 Mayıs). İnsan Cinsiyeti Kadın ve Erkekten İbaret Değilse Ne Olmuş Yani? (S. Kiraz, Çev.). *Düşünbil*.
<https://dusunbil.com/insan-cinsiyeti-kadin-ve-erkekten-ibaret-degilse-ne-olmus-yani/> (Erişim tarihi: 6 Aralık 2019).
- Ainsworth, C. (2015). Sex Redefined. *Nature*, 518(7539), 288-291.
- Akca, B. E. ve Tönel, E. (2011). Erkek(lik) Çalışmalarına Teorik Bir Çerçeve: Feminist Çalışmalardan Hegemonik Erkekliğe. İ. Erdoğan (Der.), içinde, *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil* (s. 11-39). İstanbul: Kalkedon.

- Akgündüz, Ö. G. (2013). Foucault'da İktidar ve Beden İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-16.
- Anderson, E. (2005). Orthodox and Inclusive Masculinity: Competing Masculinities among Heterosexual Men in a Feminized Terrain. *Sociological Perspectives*, 48(3), 337-355.
- Anderson, E. ve McCormack, M. (2018). Inclusive Masculinity Theory: Overview, reflection and refinement. *Journal of Gender Studies*, 27(5), 547-561.
- Atabek, E. (2006). *Kışkırtılmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık*. İstanbul: Alkım.
- Atay, T. (2004). Erkeklik En Çok Erkeği Ezer. *Toplum ve Bilim*, 101, 11-30.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*. (7.Baskı.). (B. Onaran, Çev.). İstanbul: Payel.
- Bora, A. (2010). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (3. Baskı.). İstanbul: İletişim.
- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (7. Baskı.). (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis.
- Canpolat, N.(2005). Foucault. N. Rigel (Der.), içinde, *Kadife Karanlık* (s.75-115). İstanbul: Su.
- Cohen, D. (1995). *Erkek Olmak* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Alan.
- Connell, R. W. (1995/2019). *Erkeklikler* (N. Konukcu, Çev.). Ankara: Phoenix.
- Connell, R. W. (2001). Masculinities and Men's Health Bettina Baron ve Helga Kotthoff (Ed.), *Gender in Interaction: Perspectives on Femininity and Masculinity in Ethnography and Discourse* (139-152). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Connell, R. W. ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), 829-859.
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Connell, R. W. & Nascimento M. (2017). Reflecting on twenty years of Masculinities: an interview with Raewyn Connell. *Cien Saude Colet*, 22(12), 3975-3980.
- Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi: Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Demirel, G. (2016). Toplumsal Cinsiyet Mağduriyetinde Erkek. 1st International Scientific Researches Congress Humanity and Social Sciences. Madrid, 254-264.
- Elliot, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi* (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Birey.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (3. Basım.). (I. Ergüden, O. Akınbay, F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Foucault, M. (2014a). *Özne ve İktidar* (I. Ergüden ve O. Akinbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014b). *Sonsuza Giden Dil* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2016). *Cinselliğin Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2017). *Hermenötüğün Kökeni* (Ş. Ç. Solmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Göç, M. (2020). 20. Yüzyıl Amerikan Edebiyatında Erkekler ve Erkeklikler. Konya: Palet.
- Halberstam, J. (1998) *Female Masculinity*. Durham ve London: Duke University Press.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (5. Baskı.). İstanbul: Metis.
- Kepekçi, E. (2012). Hegemonik Erkeklik Eleştirisi ve Feminizm Birlikteliği Mümkün mü? *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 59-86.
- Koyuncu, B. & Onur, H. (2004). Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalleşme Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler. *Toplum ve Bilim*, 101, 31-49.
- Lloyd, G. (1996). *Erkek Akıl* (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın Peygamberleri* (T. Birkan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Messerschmidt, J. W. (2019). *Hegemonik Erkeklik: Formülasyon Yeniden Formülasyon ve Genişleme* (Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi, Çev.). İstanbul: Özyeğin.
- Meral, S. P. (2011). Erkek Hegemonyasının Yeniden Üretimi: Dergi Reklamalarında Hegemonik Erkekliğin Temsili. İ. Erdoğan (Ed.), *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*. İstanbul: Kalkedon.
- Montaigne, M. E. (1997). *Denemeler* (29. Baskı.). (S. Eyüpoğlu, Çev.). İstanbul: Cem.
- Özbay, C. (2013). Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 16 (63), 185-204.
- Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü* (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Say.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis.
- Savran, A. G. (2013). *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanal.
- Selek, P. (2010). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim.
- Sözen, E. (2017). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: İnkılap.
- Ulusay, N. (2004). Günümüz Türk Sinemasında “Erkek Filmleri”nin yükselişi ve Erkeklik Krizi. *Toplum ve Bilim*, 101, 144-161.
- Yücel, V. (2014). *Kahramanın Yolculuğu: Mitik Erkeklik ve Suç Draması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.